

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՍԱՆԱՅԻՆԻ ԱՌԱՋՆՈՐԴՆԵՐԸ

(Ժ. — ԺԷ. Դար)

Ա. — Պողիկարպոս, 966-մ. 970, սկզբնաւորած է Վանքին շինութիւնը:

«Եւ անարժանս ի կրօնաւորաց փցուն զրիչս Սիմէոն ի թուականութեան Հայոց ՆիԱին (972), ի նորաչէն վանքս կոչեալ Սանահին, հրամանաւ հօր իմոյ Յովհաննիսի, որ էր վանիս շինութեան ամբ վեց...: Եւս առաւել յիշելոյ արժանի համարեալիք զհանգուցեալ սուրբ Հայրն մեր առ Քրիստոս Պողիկարպոս, որ սկիզբն արար վանիցս շինութեան եւ փոխեցաւ ի դասս անմարմնոց, որոյ հանգստեան են ամբ երկու...»: — Յովսէփեան, Յիշտ. Զեռագրաց, էջ 125-6:

Բ. — Գրիգոր, 970-972. յաջորդած է Պողիկարպոսի, համաձայն Սիմէոն զրչի վերոգրեալ յիշատակարանին, որուն շարունակութեան մէջ կ'ըսէ.

«Եւս առաւել յիշեալիք զնորին [Պողիկարպոսի] փոխանորդ զուխտի առաջնորդս զհայրն Գրիգոր մաքուր յոյժ եւ ամենայն սոսաքինի գործովք լցեալ...»: — Նոյն, էջ 126:

Գ. — Յովհաննէս Գիտնական, 973?-979?:

«Առաջնորդ Սանահինի՝ Յովհաննէս զիտնական այրն Աստուծոյ»: — Ասողիկ, Պատմութիւն, Գ. Ը. էջ 181:

Դ. — Եսայի Եպիսկոպոս, 979-1011:

1. — «Եւ Սմբատ Բագրատունի Թագաւոր Հայոց... եկի ի տեսութիւն սուրբ ուխտիս Սանահինս ... եւ հաստատեցի զսաաթոս եպիսկոպոսութեան, եւ սահմանեցի զվիճակ Սր. Աստուածածինիս, եւ սուրբ Հայրս վանաց զԵսայի ետու առնել կալիս-

կոպոս մեծի հայրապետին Հայոց Սաղկայ...: Գրեցաւ ի թուականիս Հայոց՝ չորս հարիւր քսան եւ ութ»: — Կ. Ղափաղարեան, Սանահինի Վանքը, 1957, էջ 190-191:

2. — «Նկ [= 1011] թուականիս Հայոց եւ ի Թագաւորութեանս Դաւթի եւ յառաջնորդութեան հաւր էսեայ, եւ Արեթնադով կանգնեցի զիտնայ զայս...»: — Նոյն, էջ 181:

Ե. — Դիոսկորոս, 1037-1063. պահ մը եղաւ կաթողիկոս (1037-8) եւ ապա նախատինքով վտարուեցաւ աթոռէն (Մ. Ուռհա-յեցի, էջ 88): Բայց Սանահինի արձանագրութեանց մէջ շարունակեցին զինքը կոչել հայրապետ:

1. — Ի թուականիս հա. ՇԺ [= 1061], ի Թագաւորութեանն Կիւրիկէի, որդոյ Դաւթի արքայի, ի հայրապետութեանն Տն. Դիոսկորոսի, եւ Շապուհիկս ... զնեցի զԱղկատափ եւ ետու յաստուածաչէն մայր քաղաք Սանահինս...»: — Նոյն, էջ 147:

2. — «Ի ՇԺԲ [= 1063] թուին Հայոց, ի հայրապետութեանն տեսուն Դէոսկորոսի, ի Թագաւորութեանն Կիւրիկէի եւ Սմբատայ, եւ Հրանուշ Թագուհի՝ զուստր Դաւթի արքայի, շինեցի զնշխարատունս եւ զեկեղեցիս, եւ ետու զնորաչէնքս ի Սանահինս վասն իմ մեղաց թողութեանն եւ իմ Լղբարցն արեւշատութեան...»: — Նոյն, էջ 187:

3. — Յովհաննէս, 1178-1191, եղած է շինարար եւ արդիւնաւոր առաջնորդ մը:

1. — «Եւ ի ՈՒԷ [= 1178] թուին, եւ Գրիգոր վարդապետ քուերորդի պատրոնացըն՝ նոր շինեցի զայդիս եւ կանգնեցի ըզ-

խաչս յառաջնորդութեան հայր Յովաննիսի՝ վասն յիշատակի նորա եւ ինձ...»։— Նոյն, էջ 188:

2.— «ՈՒ [== 1181] թիւ: ... եւ Յովառաջնորդ ար. ուխտիս շինեցի զերբմն լեալ զեկեղեցիս աւգնութեամբ ամիր Գրգորի եւ վարդապետի մեծի Գրիգորի եւ Բիւլլ., եւ զգաւիթս ի հիմանց, մեծաւ յուսով: Զաշխատակից եղբարքս եւ զհայր Յովանէս զարժանին ամենայն արհնութեան, զի յաւուր սոցա կրկին ազատեցան եկեղեցիքս մեր յամենայն հարկէ, յիշեցէք ի Բս.:»։— Նոյն, էջ 104-5:

3.— «... Եւ Գրիգոր վարդապետ, որդի Տուտէ Խաչենացու, բնակեալ ընդ հովանեաւ սրբոյ Աստուածածնիս, կանգնեցի ըզխաչս ի վերս հանգստարանի իմո, ակն ունելով եկից ի կենցաղոյս...: Կանգնեցաւ ի հայրութեանս Յովաննիսի, յորում ամի նորոգեցաւ կաթողիկէս սուրբ, ի թուին ՈՒԳ [== 1184]:»։— Նոյն, էջ 180:

4.— «... Ի ՈՒ [== 1191] թվոս ... բնկալաք հայրս Յովանէս եւ միարանք...»։— Նոյն, էջ 106:

Է.— Յովհաննէս Խաչենցի, 1205-1208:

1.— «Ի թվականիս Հոց ի ՈՒԳ [== 1205] ... եւ՝ հայր Յոհանէս Խաչենէցի, եկել բնակեցաւ ընդ հովանեւ սրբոյ Աստուածածնիս եւ շինեցի զՀարատունս վասն վերելութեան հողո իմո ... եւ կանգնեցի ըզխաչս...»։— Նոյն, էջ 183-4:

2.— 1208 թուին կր մասնակցի Լոսիի ժողովին.— Կիրակոս, էջ 83-4:

Ը.— Գրիգոր որդի Արասայ, նախ Վարդանի եւ կամ Փիլիպպոսի հետ, 1211-1215, եւ ապա առանձին, 1215-17:

1.— «Ի թուին ՈՒ [== 1211]... եւ Վարդան վարդապետն եւ հայր Գրիգոր ամէն միարանաւք...»։— Ղաֆաղարեան, Արժ. Թիւ 51:

2.— «Ի ՈՒ թու. ... Առաջնորդք ար. ուխտիս հայր Վարդան եւ վարդապետս Գրիգոր, միարանաւք հաստատեցաք...»։— Ղաֆ., Արժ. Թ. 59:

3.— «Ի Թ. ՈՒԳ [== 1214] ... ընկալաք մեք՝ առաջնորդ ար. ուխտիս Փիլիպպոս հայր եւ Գրիգոր վարդապետ, ամէն միարանաւքս...»։— Ղաֆ., Արժ. Թ. 45:

4.— «Ի Թու. ՈՒԳ [== 1215] ... Առաջնորդք ար. ուխտիս հայր Փիլիպպոս եւ վարդապետ Գրիգոր...»։— Ղաֆ., Արժ. Թ. 44:

5.— «Ի ՈՒԳ թվիս կանգնեցաւ խաչս...: Եւ հայր եւ վարդապետ Գրիգոր, Վարդան եւ ամէն միարանաւքս առաք...»։— Ղաֆ., Արժ. Թ. 155:

6.— «Ի թուին Հայոց ՈՒԳ [== 1217] եւ՝ Գրիգոր վարդապետ, որդի Արասայ, առաջնորդ ար. ուխտիս, Խոսէ յԱստուածածնիս խաչ մի մեծ, ԺԳ գիրք...»։— Ղաֆ., Արժ. Թ. 33:

7.— «ՈՒԳ ... Առաջնորդ հայր վարդապետս Գրիգոր ամէն միարանաւքս ընկալաք...»։— Ղաֆ., Արժ. Թ. 49:

Թ.— Յովհաննէս Եպիսկոպոս, քվերորդի պարոնացն, 1221-1225:

1.— «Թվ. ՈՂ ... եւ տէր Յոհանէս, միարանաւքս տվաք...»։— Արժ. 56:

2.— «Թու. ՈՂԱ ... Եւ առաջնորդ ար. ուխտիս տէր Յոհանէս եւ միարանաւքս էտուն...»։— Արժ. 15:

3.— «Թ. ՈՂԱ: Եւ տէր Յոհանէս առաջնորդ Սանահնիս էտուն...»։— Արժ. 174:

4.— «Ի թվի ՈՂԴ: Եւ տէր Յովհաննէս առաջնորդ Սանահնիս, քվերորդի պարոնացրն, շինեցի զմատուռս, որք հանդէք սմա զմեզ յաղաւթս յիշեցէք»։— Արժ. 139:

Ժ.— Գրիգոր որդի Արասայ, զարձեալ, 1229-1234:

1.— «Ի թուին ՈՂԸ ... եւ Գրիգոր վարդապետ, առաջնորդ Սանահնիս, միարանաւք ընկալաք զՀամլկան ընծայս...»։— Արժ. 52:

2.— «Ի թուին ՈՂԸ ... Եւ Գրիգոր վարդապետ, առաջնորդ ար. ուխտիս եւ միարանաւքս հաստատեցաք...»։— Արժ. 58:

3.— «Ի թվին ՈՂԳ ... ընկալաւ եւ Գրի-

դոր վարդապետ, առաջնորդ Սանահնիս, ամէն միարանքս հաստատեցաք...»։— Արձ. 127։

ԺԱ.— Աւետիս Վարդապետ, 1240-1256։

1.— Ի ՈԶԹ։ Առաջնորդ սուրբ ուխտիս Աւետիս վարդապետ եւ միարանքս տուաք նմա Բ. պատարագ...։— Արձ. 53։

2.— «Ի Թուիս Զ... Աւետիս վր. եւ միարանքս ետուն մեզ Բ. պատարագ...»։— Արձ. 114։

3.— «Թվի. ԶԱ... կանգնեցաւ խաչս առաջնորդութեամբ Աւետիս վարդապետի...»։— Արձ. 176։

4.— «Թվի ԶԴ... Առաջնորդ ուխտիս վր. Աւետիս եւ միարանքս...»։— Արձ. 132։

5.— «Թվիս ԶԵ... եւ ես վր. Աւետիս, առաջնորդ սր. ուխտիս, ամէն միարանքս տուաք...»։— Արձ. 120։

ԺԲ.— Կիրակոս, 1257-1275։

1.— «Ի Թվիս ԶԶ... Հայրս Կիրակոս եւ միարանքս էտուն մեզ Բ. պատարագ...»։— Արձ. 115։

2.— «Ի Թուիս ԶԻ... Ես Հայրս Կիրակոս, առաջնորդ սր. ուխտիս եւ միարանքս խոստացաք...»։— Արձ. 16։ Նաեւ 117։

3.— ԶԺԱ.— «... Հայրս Կիրակոս եւ միարանքս էտուն մեզ...»։— Արձ. 121։

4.— «ԶԺԲ... առաջնորդութեան հաւր Կիրակոսի եւ այլ եղբարցս...»։— Արձ. 118։

5.— «Թւ. ԶԺԴ։ Մեծաւ յուսով սրբո Աստուածածնիս Հայրս Կիրակոս առաջնորդ սր. ուխտիս...»։— Արձ. 113։

6.— «ԶԺԶ... Հայրս Կիրակոս եւ միարանքս տուաք...»։— Արձ. 126։

7.— Թվին ԶԻԴ։ «... առաջնորդութեանն հաւր Կիրակոսի եւ կամակցութեամբ եղբարց...»։— Արձ. 128։

ԺԴ.— Յովհաննէս, 1280-1291։

1.— «Թվին ԶԻԹ... Հայրս Յոհաննէս եւ միարանք տվին...»։— Արձ. 124։

2.— Ի Թվին ԶԼԸ։ «Հայր Յոհաննէս եւ միարանք ետուն...»։— Արձ. 123։

3.— Ի Թվ. ԶԽ։ «Հայր Յոհաննէս եւ միարանք էտուն...»։— Արձ. 133։

4.— «ԶԽ... Տէր Ստեփանոս եւ Հայր Յոհաննէս եւ միարանքս էտուն մեզ...»։— Արձ. 116։

5.— 1291։ «Տէր Ստեփանոս եւ Հայր Յոհաննէս եւ միարանքս տվին...»։— Արձ. 64։

ԺԴ.— Ղազար Վարդապետ, 1399-1424։

1.— 1399.— «Արդ ի սպառել ժամանակի, եւ ի վերջին այսմ դարի, դէպ եղեւ մեզ փոփոխելի, զայլ բնակիլ ի սմին տեղի... Երկու եղբարքս հարազատ՝ Յովաննէս եւ Ղազար սոսկանուն վարդապետ...»։— Խաչիկեան, Յիշտ. ԺԴ. դարի, էջ 625-6։

2.— 1421.— Երբ Յոհաննէս զրիչ կ'օրինակէ մէկ Մանրուսմունք «յառ ոտս Ղազար վարդապետի»։— Խաչիկեան, Յիշտ. ԺԵ. դարի, Ա. էջ 257։

3.— 1424.— Աւետարանի մը յիշատակարանէն, որ այս թուականին գրուած է, «Զեռամբ ամենամեղ եւ փցուն գրչացս՝ Ղազար վարդապետի՝ առաջնորդի սուրբ ուխտիս, եւ նորին հարազատի Յովաննէս վարդապետի»։— Նոյն, էջ 315-6։

ԺԵ.— Յովհաննէս Արեղայ, նկարող, 1437-1447։ Իր մասին՝ Շմաւոն վարդապետի Սանահնի վանքին մէջ օրինակած Շարակնոցի յիշատակարանէն կը քաղենք հետեւեալը.

1.— Գրեցաւ սա... ի թվարեութեան Հայկազեան տոմարի ՊԶԶ [= 1437]... ի յառաջնորդութեան սուրբ ուխտիս առն իմաստնոյ եւ առաքինի անձին՝ անմարմին ի մարմնի եւ մարմնով հաւասարեալ վերին քահանայապետութեանցն, լցեալ երկոքին որակաւն՝ տեսականաւն, գործնականաւն, համբաւ բարի եւ դործով սքանչելի եւ արուեստի նազելի, արդեալ ի յոգունց եւ բարդաւաճեալ ամենայն լեզուաց, զոր բազում աշխատութեամբ, որ ի ճըզանցն նուազեալ կայր եւ վասն յուսոյ արքայութեանն եւ բազում գրթոյն հայրախնամ, զոր խնէր առ մեզ՝ տէր Յոհաննէս, ամե-

նեւին նմանեալ անուանակցին իւր՝ սիրելի աշակերտին, թողեալ զմարմնոյ տկարութիւնն վասն աղաչանաց եւ սիրոյ մեքոյ եւ զարդարեաց զսա սովերական ոսկով եւ բազմերանկ զունով, եւ զցրուեալն կաղմով ի մի ժողովեաց եւ ընծեռեաց մեղ վասն իւր բազում գթոյն: Զոր Տէր Աստուած զարդարեացէ զսայ երկօքին կենաւքն, հանդերձ իւրեաւքն, արեան մերձաւորաւքն եւ ձեռնասուն աշակերտաւքն՝ Ներսէս կուսակրանի եւ քաջ Փիլիսոփոյի, եւ Բէհնուշ զպրի, եւ Վարդան սարկաւաղի...»:— Նոյն, էջ 468:

Նոյն ձեռագրին մէջ ինքն ալ արձանագրած է փոքր յիշատակարան մը, որ ահաւասիկ.— «Զերանաշնորհ եւ զերջանիկ բարունին զՃմառն՝ զառաջնորդ եւ զվերադիտող առաքելական աթոռոյն Սինեաց՝ ըզգրելէ եւ զստացող ոսկեհամանչ բուրաստանիս յիշեցէք Վերափոխման Տիրամօր տունիս: Ընդ նմին եւ զաշխատեալս ի սմա, ըզբազմարիժ մեղօք առակեալս՝ զՅոհանէս նկարող աղաչեմ յիշել սրտի մտօք ի մեղաց թողութիւն, զի որով չափով չափէք եւ ձեզ եղիցի»:— Նոյն, էջ 470-471

2.— Սանահինի մէջ, 1441ին, Տէրունական արեղայ օրինակած է Աւետարան մը, մաղաղաթի վրայ, զոր նկարազարդած է իր ուսուցիչը Յովհաննէս վարդապետ, ինչպէս կ'ը յայտնուի իրենց յիշատակարաններով:

«Արդ եւ Տէրունական արեղայս ... զըրեցի զԱւետարանս ... եւ ետու ծաղիկէ Յովհաննէս վարդապետի Տիրական պատկերաւք, բոլոր տնօրինականաւք, փառաւոր աւետարանչօք եւ զեղեցկատեսիլ խորանօք եւ զխրատայեաց ծաղկաւք եւ զոյներանկ զեղօք եւ ծերացեալ ալեօք աշխատեալ...»:— Բազմավէպ, 1950, էջ 273:

«ԶՅովհաննէս մեղապարտ նկարիչ աղաչեմ յիշել ի մեղաց թողութիւն վասն սիրոյն Քրիստոսի»:— Նոյն, էջ 272ա:

3.— Յովհաննէս եպս. Կաֆայեցի, 1447 ին, կը ստանայ Գրիգոր Տաթեւացիի Բարոզգիրքը, ըստ երեւոյթին օրինակուած վերոյիշեալ երկու Գրիչներու կողմէ: Ահաւասիկ յիշատակարանին սկզբնական մասը.

«Ի թվ. ՊՂԶ...: Արդ, զըրեցաւ առաքելական եւ մարդարէական, աւետարանական եւ վարդապետական, աստուածաբուն հոգիայից տառս այս ձեռամբ Տէրունական եւ Յոհաննէս կրօնաւորի Սանահնեցոյ...»:— Սաչիկեան, Յիշտ. Ժե. դարի, Մասն Ա. էջ 607:

ԺԶ.— Բարսեղ Արք. Արղուքեան, 1469-1507: Իր անունը կ'երևի քանի մը յիշատակարաններու մէջ. ինչպէս,

1.— 1469.— «Գրեցաւ եղանակաւոր տառս որ կոչի Շարակնոց ... ի դրանն սուրբ Աստուածածնի, որ Սանահին այժմ յորջորջի, ի թվականիս Հայոց ԶԺԸ: Ի Կաթողիկոսութեան Տէր Արիստակիսի եւ յառաջնորդութեան սուրբ Ուխտիս՝ Տէր Բարսեղի...»:— Կիւլէսէրեան, Յուցակ Զեռ. Ղալաթիոյ, 1961, էջ 1042:

2.— 1475.— «Եւ արդ ես ... զծագրեցի զսա ... ի յաստուածարնակ վանքս, որ կոչի Սանահին ... ի յառաջնորդութեան տէր Բարսեղ Եպիսկոպոսի ... ի թուական նութեանս Հայոց ԶԻԴ»:— Յիշտ. Ժե. Դարի, Բ. էջ 374:

3.— 1504.— «Արդ ... եղեւ աւարտումս սր. Աւետարանիս ի զուռն մաւրս լուսոյ սր. Աստուածածնիս Սանահնոյ ... ի յառաջնորդութեան սր. ուխտիս տէր Բարսեղ կրանաւորին...»:— Սինոն, 1963, էջ 247:

4.— 1507.— «Արդ եւ յետինս ի ծընունդս եկեղեցւոյ, եւ անարգս յամենայնի Մկրտիչ մեղապարտ ոգի, ծնեալ եւ սնեալ մօրս լուսոյ դրան սր. Աստուածածնիս Սանահնիս, ի թուականիս Հայոց ԶԽԶ, առաջնորդութեան սր. ուխտիս տէր Բարսեղ Եպիսկոպոսի: Որ եւ ես ըստ կարի տկարութեան իմոյ յուսով անժահին եւ սիրով Հոգւոյն Սրբոյ զըրեցի սա յիշատակ հոգւոյ իմոյ, եւ ծնողաց իմոց՝ Սաշատրին եւ Ոսկիկին...»:— Զեռ. Ս. Յ. Թ. 1629, Շարակնոց, էջ 721-2:

ԺԷ.— Ղուկաս Արիիքայիսկոպոս, 1514-1534: Սա իրբեւ առաջնորդ յիշուած է 1514 թուին (Ղաֆ. էջ 190): 1517ին (Ոս-

կեան, Գուգարբի Վանքերը, 1960, էջ 127) : 1520ին (Ղաֆ. Արձ. Թ. 101) : Եւ 1534ին, Աւետարանի մը յիշատակարանին մէջ, զոր օրինակած է Տէրունական զբիւն «ի յաստուածարնակ Վանքս Սանահին, ընդ հովանեաւ Մաւրս լուսոյ սուրբ Աստուածածնիս, ի յատաջնորդութեան սուրբ ուխտիս Ղուկաս բարունապետիս և Ղուկաս արհիպիսկոպոսի և այլ միարանիցս...» (Գուգարբի Վանքերը, էջ 128) :

ԺԸ.— Ղուկաս Արքեպս. Արղուքեանց, 1591- Վ. 1634 :— Իրբեւ առաջնորդ կը յիշուի ՌՍ Թուին (Գուգարբի Վանքերը, էջ 129) : Վախճանած է 1634ին : Տապանաքարին վրայ կայ հակիրճ սա արձանագրութիւնը. «Ղուկաս եպիսկոպոս ազգէն Արղութեցի. Թ. ՌՁԳ» (Ղաֆ. էջ 175) :

ԺԹ.— Սարգիս Արքեպս. Արղուքեանց, որդի Բերեկի, 1634-Վ. 1681 : Նորոգութիւններ կատարած է Վանքին մէջ :

1652ին կը յիշատակէ իր կատարած նորոգութիւնները. «Ի Թվին Հայոց ՌձԱ... և Սարգիս Արհեպս., որդի Մէլիքին, ազգէն Արղութին, ծառայ սր. ուխտիս, որ է սըրոց բնակարան, Բագրատունեաց հանգըստարան, հանդերձ միարանաւ նորոգեցի Ամենափրկիչն և Աստուածածինն, զանկակատունն, սր. Գրիգորն, Նշխարախուցն, ամէն» (Ղաֆ. Արձ. Թ. 14) :

Նոյն թուականին հրովարտակ մըն ալ ստացած է Վրաց Ռոստոմ Թագաւորէն հաստատելու համար Սանահինի կալուածները, և հարկերէ ազատ ըլլալը (Գուգարբի Վանքերը, էջ 132-134) :

Վախճանած է 1681ին և թաղուած Սանահինի ներքին ժամատան մէջ : Տապանաքարին վրայ կը կարգացուի. «ԹՎ. ՌձԷ : Այս է տապան Սարգիս եպիսկոպոսին և նորոգող մենաստանիս» (Ղաֆ. Արձ. Թ. 36) :

Ն. ԵՊՍ. ԵՈՎԱԿԱՆ,

